

Рис. 1. Порівняльна характеристика рівня адаптації та емоційного стану першокласників.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, необхідно звертати особливу увагу на першокласників, які показали низький рівень адаптації та мають переважаючі негативні емоції. Варто долучати дану категорію дітей до різнобічного активного шкільного життя, їх емоційним комфортом, слідкувати за процесом формування емоційної сфери під час періоду адаптації. У перспективі подальших досліджень доцільно проаналізувати вплив тривожності першокласників на процес адаптації до шкільного навчання.

Список використаних джерел:

1. Луговых Т. А. Диагностика адаптации первоклассников к школе [Електроний ресурс] / Т. А. Луговых // Фестиваль педагогических идей "Открытый урок". – Режим доступу: <http://festival.1september.ru/articles/511644/>
2. Степник О.І. Причины школьной дезадаптации / О.І.Степник// Психологічна газета. – 2007. – № 14 (86).
3. Шінтарь З.Л. Введення в шкільне життя: Навчальний метод. посібник. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 119 с.

Резюме. В статтє размещен краткий анализ изучения особенностей формирования и влияния эмоциональных факторов на адаптационный процесс первоклассников. Изучены положительные и отрицательные стороны данного влияния. Для исследования адаптационных особенностей первоклассников была использована методика Н.Г. Лускановой «Что мне нравится в школе». Сделаны выводы о результатах влияния эмоциональных факторов на уровень адаптации младших школьников.

Ключевые слова: эмоциональный процесс, личность, адаптация, эмоциональная сфера, потенциал, развитие.

Summary. The article contains a brief analysis of the peculiarities of formation of emotional factors and their influence on the adaptation process of first graders. The positive and negative aspects of this influence are studied. It was used the methodic developed by N.G. Luskanova "What I like about school" for the investigation of the adaptive characteristics of first graders. It was concluded that there is some effect of the influence of emotional factors on the level of adaptation of the younger pupils.

Key words: emotional process, personality, adaptation, emotional sphere, the potential, development.

УДК 159.923.2

Р.С. КУЛАКОВ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Резюме. У статті з позицій сучасних теоретико-прикладних наукових досліджень висвітлюється проблема становлення самооцінки і рівня домагань як психологічних детермінант професійного самовизначення особистості в ранньому юнацькому віці. Наводиться аналіз структурних, функціональних та індивідуально-типових взаємозв'язків між розвитком самооцінки, рівнем домагань та мотивацією досягнення на етапі

професійного становлення особистості старшокласників. Визначено головні складові готовності особистості до професійного самовизначення у період ранньої юності.

Ключові слова: самооцінка, рівень домагань, рання юність, професійне самовизначення, професійне становлення.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя суттєво підвищився інтерес дослідників до проблем професійного самовизначення учнівської молоді. Проте, не дивлячись на помітні досягнення у вирішенні згаданої вище проблеми у теорії і практиці професійної орієнтації, на сьогодні залишається ще багато невирішених проблем. До них належить, зокрема, і проблема інформаційного забезпечення професійного самовизначення, адекватність і повнота якої визначає сформованість професійних домагань дитини, які оцінюються нею адекватно.

Відзначимо, в останні роки у суспільстві складається ситуація, яка, з одного боку, свідчить про накопичення великої кількості інформації професіографічного характеру (різноманітні довідники про напрями продовження освіти, варіанти можливого працевлаштування, інформація про підготовчі курси тощо), а з іншого боку, заявлена професіографічна інформація абсолютно не систематизована. Її хаотичне подання у великій кількості не допомагає, а навпаки, ще більше ускладнює інформаційне забезпечення професійного самовизначення особистості. Крім того така інформація про специфіку сучасних професій постійно змінюється кількісно і якісно (особливо у напрямі її достовірності). Стихийне подання засобами масової інформації професіографічних даних суттєво впливає на уявлення молоді людини про специфіку професійної діяльності людини в умовах ринку праці. А це, беззаперечно, складає змістову основу професійних домагань особистості, які неадекватно оцінюються. Наслідком такого професійного самовизначення випускника загальноосвітньої школи є обрання такої майбутньої професії, яка не відповідає бажанням і можливостям дитини, або ж не користується попитом на ринку праці. В цілому для професійного самовизначення сучасної молоді характерним є: неврахування випускниками загальноосвітніх та професійних навчальних закладів потреб регіону у фахівцях; перевага у молоді матеріальних та суто прагматичних мотивів вибору майбутньої професії; орієнтація сучасної молоді на сфери діяльності, пов'язані з розподілом та перерозподілом фінансових і матеріальних ресурсів; вибір старшокласниками професій, якими сучасний ринок праці перенасичений; невміння випускників шкіл орієнтуватися у питаннях вибору напрямку майбутніх занять у рамках суспільного розподілу праці; низька поінформованість молоді про умови праці та перспективи професійного зростання тощо.

Саме тому, на сьогоднішній день перед віковою і педагогічною психологією стоїть актуальне завдання дослідити психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників в умовах динамічного попиту ринку праці на кваліфікованих фахівців.

Надзвичайно важливий аспект результативної складової професійного становлення майбутнього професіонала визначається сформованістю рівня професійних домагань старшокласника та їхньою адекватною самооцінкою, функціональний взаємозв'язок яких визначає його прагнення обрати професію й досягнути в майбутньому цілей певної складності. Зазначимо, у вітчизняних дослідженнях напрацьовано вагомий доробок у галузі теорії і практики професійного самовизначення особистості, яке розуміється сучасними вченими (В.Поляков, Н.Побірченко, М.Пряжніков, В.Рибалко, В.Сидоренко, В.Синявський, Б.Федоришин, С.Чистякова) як процес формування ставлення особистості до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. За результатами досліджень вітчизняних вчених (К.Альбуханова-Славська, Б.Ананьєв, Л.Анциферова, І.Бех, О.Кононко, Н.Коломинский, Г.Костюк, О.Леонтьєв, К.Платонов) переважна частина випускників школи здатна до усвідомленого й обґрунтованого професійного самовизначення. Л.Божович, Б.Зейгарник, Б.Братусь доведено, що ефективність професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці визначається сформованістю самооцінки особистості, стійкістю й гармонійністю її будови, адекватним рівнем професійних домагань. Це дає можливість стверджувати, що професійні домагання і їх самооцінка є складовими структури самосвідомості особистості, які представляють „Я - образ” соціального, життєвого й професійного самовизначення суб'єкта [7].

Метою даної статті є психологічний аналіз самооцінки та професійних домагань старшокласника у структурі їхнього професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу. Для раннього юнацького віку характерними змінами у житті є близьке завершення середньої освіти, необхідність вибору професії, усвідомлення свого місця в майбутньому, зміна позиції старшокласників у школі, оволодіння новими формами навчання з ускладненням їхньої навчальної діяльності. В юнаків виникає якісно вища форма самосвідомості, яка характеризується її узагальненим характером. У цьому віці процес професійного самовизначення вступає у вирішальну стадію. Адже до закінчення школи у дитини диференціюються, індивідуалізуються і стають усвідомленими інтереси до різних видів діяльності, формується готовність до вибору певної професії.

Необхідність у життєвому самовизначенні і спрямування планів у майбутнє, потреба у самоусвідомленні себе як цілісної особистості, оцінка своїх можливостей у виборі майбутньої професії, самоусвідомлення своєї життєвої позиції, стійкість інтересів, поява професійних намірів, визначення свого місця у суспільстві, формування світогляду і становлення характеру є найсуттєвішими особливостями вікового розвитку особистості у юнацькому віці. Загалом, результати наукових досліджень і виділені вікові особливості юнацького віку свідчать про достатню внутрішню готовність дитини цього вікового етапу розвитку особистості вирішувати на достатньому рівні проблеми професійного самовизначення. Тому цілком очевидним є той факт, що ефективність професійного самовизначення буде залежить від адекватної самооцінки професійних домагань

старшокласника.

Розкриємо сутність понять „професійні домагання особистості” та „самооцінка особистості”. Передбачається, що уточнення цих термінів дозволить виявити між ними функціональні взаємозв'язки, перебіг яких задає напрям активності дитини (спрямованість на досягнення успіху і спрямованість на уникнення невдач) у процесі вибору майбутньої професії.

Найбільш узагальнене уявлення вчених гуманістичного напрямку розвитку особистості про значущість самооцінки й рівня домагань особистості у її професійному розвитку, на нашу думку, сформульоване у працях Д.Кори. Вчений стверджує, що самооцінка й домагання людини характеризують її уявлення про саму себе й віддзеркалюють почуття особистої цінності й компетентності, які люди пов'язують зі своєю „Я - концепцією” [5].

Про значення самооцінки й професійних домагань особистості в її розвитку наголошується в працях Р.Бернса. Вчений стверджує, що ці два поняття характеризують самосвідомість людини. Крім того, на його думку, терміни „Образ Я” або „Картина Я” недостатньо представляють динамічний, оцінний та емоційний характер уявлень особистості про себе й тому їх потрібно використовувати для характеристики лише статичної та когнітивної складової „Я - концепції”. Другою, оцінною складовою самосвідомості особистості має бути її самооцінка. При цьому, відзначає Р.Бернс, проявами самооцінки людини є її свідомі судження про свою значимість, які відкрито або ж приховано присутні у будь-якому акті поведінки [2].

Обґрунтовуючи свою позицію Р.Бернс згадує висловлювання С.Куперсмита, який під поняттям „самооцінка” особистості розуміє ставлення індивіда до себе, що формується поступово й набуває звичного характеру в поведінці. Проявами такого ставлення є схвалення або несхвалення певної дії, потужність якого визначає переконаність індивіда у своїй самоцінності й значущості.

Схоже трактування ми зустрічаємо також і в працях М.Розенберга, який визначає самооцінку як позитивну або негативну установку, спрямовану на специфічний об'єкт власного „Я”. Таке розуміння вченим самооцінки дозволяє аналізувати особистість з позиції рівня розвитку в неї почуття самоповаги, відчуття власної цінності й позитивного ставлення до всьому того, що входить у сферу власного „Я”. При цьому, на думку М.Розенберга, занижена самооцінка спонукає людину до неприйняття себе, самозаперечення, негативного ставлення до своїх вчинків.

Як бачимо, представники гуманістичного напрямку розвитку особистості розглядають самооцінку як особистісне судження про власну цінність, що виявляється у властивих індивідові установках. Таким чином, доводять вчені, у процесі будь-якої активності особистості яскраво або ж приховано виявляється її оцінна складова, обумовлена загально визначеними у суспільстві нормами, критеріями й цілями, моральними принципами та правилами поведінки.

У працях Р.Бернса особлива увага звертається на три ключові проблеми, які надзвичайно важливі для розуміння значущості самооцінки особистості. Першою проблемою вченим визначено важливість у формуванні самооцінки особистості вміння зіставляти її образ „Я-реальне” з образом „Я-ідеальне”. Досягнення в реальності характеристик, які визначають для людини ідеальний образ „Я” свідчать про сформованість у неї адекватної самооцінки. Якщо ж людина відчуває суттєві розбіжності між ідеальними характеристиками власної поведінки й реальним їх проявом, то, як правило, її самооцінка буде заниженою.

Наступною проблемою, на думку Р.Бернса, і не менш важливою для формування самооцінки особистості є врахування положення, згідно якого людині притаманно оцінювати себе так, як її оцінюють інші. І остання проблема у формуванні самооцінки особистості, на яку звертає увагу вчений, є оцінка власних дій через площину своєї ідентичності відповідному соціальному середовищу. Така ідентичність виявляється в тому що людина отримує задоволення не від того, що вона виконує певні функції якісно, а від того, що обрана саме така діяльність, яка виконується найкраще. Вирішення означених вище трьох ключових проблеми у формуванні самооцінки особистості дозволяє створити умови для входження неї у відповідну структуру соціально-професійного середовища із заданими морально-етичними стандартами [2].

Отже, самооцінка є компонентом самосвідомості особистості, яка містить у собі знання про власну самоцінність, оцінку самої себе через ієрархію значущих цінностей. При цьому самооцінка людини тісно пов'язана з рівнем її домагань, які якісно характеризують складність сформованих нею цілей і завдань діяльності в перспективі. Тобто, рівень домагань особистості за такого їх розуміння, розглядається як обраний напрям реалізації сформованої у неї самооцінки.

Вперше поняття „рівень домагань” у наукові дослідження було введено німецьким дослідником К.Левиним. Домагання особистості, на думку вченого, є її особистісним утворенням, яке детермінує будь-яку активність і тому визначає не лише поведінку людини в певних умовах, а й стимулює її до процесів самоформування [6].

Зазначимо, перше експериментальне дослідження рівня домагань особистості було здійснено Ф.Хоппе, результатом якого було сформульовано сутність цього поняття у загальному вигляді як ціль наступної дії. В процесі експериментів дослідник також прийшов до висновку про тісний взаємозв'язок рівня домагань особистості й рівня „Я”, тобто рівня самооцінки. Людина прагне споконвічно зберегти досить високий рівень самооцінки, доводить Ф.Хоппе, яка виявляється подвійно: у прагненні уникати невдачі й прагненні досягати успіху в діяльності при максимально високих домаганнях. Саме страх невдачі спонукає людину встановлювати низький рівень домагань і підвищувати його після успіху поступово, а бажання реалізувати гранично можливий успіх продукує високий початковий рівень домагань [8].

У вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях також наголошується на важливості формування у

особистості домагань у різних видах активності. Так на думку Б.Ананьєва, рівень домагань пов'язаний з оцінними потребами особистості, які характеризують її домагання на відповідну оцінку соціуму. В працях Є.Серебрякової домагання особистості визначаються як потреба в певній самооцінці, яка прийнята і схвалена індивідом [1].

У дослідженнях Н.Коломинського рівень домагань особистості розглядається як модель власного самоздійснення, як складова прийнятого для себе „Я - образу”. Проте, відзначає вчений, узгодження самооцінки й рівня домагань особистості фіксується далеко не в 100% випадків. Домагання здебільшого виявляються значно нижчими ніж їх вербальна самооцінка [4].

Наголошуючи на самопізнанні, як найголовнішому змісту розвитку дитини старшого шкільного віку, Л.Божович стверджує про становлення у цьому віці стійкої самооцінки, яка базується на рівні домагань. Саме це, на її думку, породжує потребу в дитині бути не лише на рівні вимог оточуючого середовища, а й на рівні власних вимог і власної самооцінки. Дослідницею було виявлено, що нездатність дитини задовольнити сформовані домагання спонукають її до гострої потреби зниження самооцінки, результатом якої стають негативні переживання й афективна поведінка [3].

Обґрунтовуючи сутність поняття „рівень домагань” переважна частина вітчизняних вчених виділяють дві його змістові складові. Перша відображає глибинне ставлення до себе як до особистості і друга виявляється у зовнішньому прояві такого ставлення через встановлений рівень вимог до себе. Співвідношення означених вище складових рівня домагань особистості характеризує адекватність, стійкість і гармонійність її самооцінки, яка безпосередньо визначає саморегуляцію поведінки у різних сферах діяльності.

Висновки. Отже, професійне самовизначення молодшої людини є результатом тривалого процесу розвитку особистості, а задана об'єктивними умовами необхідність у професійному виборі є його етапом у старшому шкільному віці. Оскільки закінчення загальноосвітньої середньої школи дитиною передбачає необхідність зміни соціального статусу, то цілком закономірним є також вирішення в цей період проблеми професійного самовизначення. При цьому сформованість самооцінки й рівня професійних домагань старшокласника визначають його прагнення обрати професію й досягнути в майбутньому цілей певної складності.

Таким чином самооцінка старшокласника є компонентом самосвідомості особистості, яка містить у собі знання про власну самоцінність, оцінку самої себе через ієрархію значущих цінностей. Вона являє собою форму відображення людиною самої себе як особливого об'єкта пізнання і залежить від прийнятих людиною цінностей, її особистісної сутності, міри її орієнтації на суспільно вироблені вимоги до поведінки й діяльності. Самооцінка особистості функціонує у загальній (відображає узагальнені знання суб'єкта про себе і засноване на них цілісне ставлення до себе) і часткова (оцінка конкретних проявів і якостей у діяльності і поведінці) формах. Взаємодія загальної і часткової самооцінки виконує регулятивні функції, виступаючи необхідною внутрішньою умовою організації суб'єктом своєї поведінки, діяльності, відносин. При цьому самооцінка людини тісно пов'язана з рівнем її домагань, які якісно характеризують складність сформованих нею цілей і завдань діяльності в перспективі. Тобто, рівень домагань особистості за такого їх розуміння, розглядається як обраний напрям реалізації сформованої у неї самооцінки.

Означені нами вище окремі результати досліджень і виділені вікові особливості юнацького віку підтверджують припущення про достатню внутрішню готовність дитини цього вікового етапу розвитку особистості вирішувати на достатньому рівні проблеми професійного самовизначення. Крім того функціональний взаємозв'язок між професійними домаганнями і самооцінкою особистості задає напрям активності дитини у процесі вибору майбутньої професії. З поміж інших напрямів такої активності найважливішими є спрямованість дитини на досягнення успіху і спрямованість на уникнення невдач. Саме це й визначає значущість і місце самооцінки й професійних домагань особистості у структурі її професійного самовизначення.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание : [пер. с англ.] / общ. ред., вступ. ст. [с. 5–24] В. Я. Пилиповского. – М. : Прогресс, 1986 – 420 с.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избр. психолог. труды (узд. 2-е) / [Л. И. Божович; под ред. Д. И. Фельдштейна]. – Москва-Воронеж, 1997 – 351 с.
4. Коломинский Я. П. Психическое развитие детей в норме и патологии: психологическая диагностика, профилактика и коррекция / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько, С. А. Игумнов. – СПб.: Питер, 2004. – 480 с.
5. Крайг Г. Психология развития / Грэйс Крайг; пер. с англ. П. Мальгина [и др.]. – СПб.: Питер, 2003. – 988 с.
6. Левин К. Регрессия, ретроспектива и развитие / К. Левин // Динамическая психология : избранные труды / К. Левин ; под общ. ред. Д. А. Леонтьева, Е. Ю. Пятяевой ; [сост., пер. с нем. и англ. яз. и науч. ред. Д. А. Леонтьев, Е. Ю. Пятяева]. – М., 2001. – С. 271–302.
7. Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково-методичний посібник [для пед. працівників] / За ред. О. В. Мельника. – К.: “Четверта хвиля”, 2009. – 223 с.
8. Hoppe F. Erfolg und Misserfolg / F. Hoppe // Psychol. Forsch., 1930. – В. 14. – S. 1 – 62.

Резюме. В статье с позиций современных теоретико-прикладных научных исследований освещается проблема становления самооценки и уровня притязаний как психологических детерминант профессионального самоопределения личности в раннем юношеском возрасте. Приводится анализ структурных, функциональных и индивидуально-типических взаимосвязей между развитием самооценки, уровнем притязаний и мотивацией

достигнення на етапі професійного становлення особистості старшокласників. Виявлено місце і значимість в структурі професійного самоопределення таких особистісних конструктів як самооцінка і рівень притязань. Определены главные составляющие готовности личности к профессиональному самоопределению в период ранней юности.

Ключевые слова: самооцінка, рівень притязань, рання юність, професійне самоопределення, професійне становлення.

Summary. The article reveals the problem of the formation of self-esteem and level of claims as psychological determinants of professional self-identity in early adolescence from the standpoint of modern theoretical and applied scientific research. The structural, functional and individual model of relations between the development of self-esteem, level of claims and motivation to achieve at the stage of seniors professional identity formation. The place and importance in the structure of professional self-determination such personal constructs as self-esteem and level of claims are revealed.

Key words: self-esteem, level of claims, early adolescence, professional self-determination, professional becoming.

УДК 159.922.73:17.026.4

Л.М. КУЛАКОВА

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Резюме. У статті аналізуються основні психологічні аспекти дослідження почуття власної гідності дітей молодшого шкільного віку. Автором систематизовано численні характеристики гідності як найважливішої моральної якості, інтегративності людської реальності, вищої цінності. Визначено головні закономірності зміни самосвідомості особистості із зростанням рівня почуття власної гідності, набуттям особистісної культури.

Ключові слова: почуття власної гідності, честь, моральність, Я-концепція, становлення, самовиховання, самоствердження, гідна поведінка, гідність, самосвідомість, особистість, «образ-Я».

Постановка проблеми. Економічна криза та соціально-політичні зміни, що відбуваються в суспільстві, суттєво впливають на моральний розвиток молодого покоління. Зниження показників моральності, посилення егоїстичних тенденцій в особистісному розвитку дітей, певна деформація їх моральних цінностей призводить до спотворення їх уявлень про такі цінності як доброта, милосердя, справедливість, честь, гідність і т.п. Такі несприятливі умови морального розвитку молоді ставлять перед освітою завдання розробки нових технологій з підвищення морального потенціалу зростаючої особистості, яка буде вести себе гідно в найскладніших життєвих ситуаціях [5].

Неоднозначність розуміння проблеми гідності людини в різних філософсько-етичних школах, напрямках, труднощі емпіричного вирішення особистістю проблем екзистенціального самовизначення (пошуку відповідей на питання про природу і цінності людини), а, отже, і вирішення практичних задач моральності - ціннісного ставлення до іншої людини, особливо в період зміни світоглядних і ціннісних засад суспільства, особливо актуальних у нинішній історичний момент.

Крім того, останнім часом зростає практичний інтерес до даної теми. В області юриспруденції вивчення справ про захист честі і гідності - одна з найбільш розроблюваних тем; в практиці кризових психологічних служб і консультацій ведеться активна робота з надання психологічної допомоги постраждалим від насильства і нанесення моральної шкоди; в галузі освіти активно досліджуються психолого-педагогічні технології виховання гідності в школі.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Незважаючи на те, що певні аспекти даного феномена знаходили своє відображення в дослідженнях самосвідомості (І.Чеснокова, В.Столін), самоповаги, самооцінки і «Я-концепції» (Т.Шибутані, В.Куніцина), характерологічних особливостей (О.Якимович), саморегуляції моральної поведінки особистості (С.Рубінштейн, В.Чудновський, Б.Братусь та ін.), неоднозначність розуміння даного феномена в психології, відсутність спеціальних загальнопсихологічних досліджень, предметом яких була б його психологічна специфіка і структура, свідчать про недостатню розробленість даної теми [2].

У вітчизняній науці загальноновизнаною є ідея про те, що моральне знаходиться в безпосередньому взаємозв'язку з емоційним: філософи (А.Гусейнов, А.Дробницький, Л.Столович, В.Тугарінов) і психологи (П.Анохін, В.Вілюнас, Л.Виготський, Б.Додонов, А.Запорожець, К.Ізард, А.Леонтьєв, А.Петровський, С.Рубінштейн, Л.Рувінський, В.Слободчиков) виділили чинники, що характеризують зв'язок емоційного і морального компонентів. Однак, в психолого-педагогічній науці проблема емоційного і морального розвитку школярів довгий час не визначалася як самостійна. Вперше емоційно-моральний розвиток і виховання учнів як самостійну надзвичайно актуальну науково методичну проблему позначили педагоги (Ш.Амонашвілі, Д.Кабалевський, Б.Неменський, В.Сухомлинський). Однак в масовому психолого-педагогічному досвіді їхні ідеї не знайшли достатнього втілення.

Метою даної статті є характеристика рівнів прояву, а також основних етапів становлення почуття